

АЛЕКСАНДАР ГЕНИС

КОАНИ ИСТОРИЈЕ

Словенске сџарине

Све је почело од карпатских орлова. У Југославији је трајао рат, и пошта није радила. Бензина није било, аутобуси нису саобраћали, па су везе одржаване уз помоћ поштанских голубова. Али само док их, заједно с писмима, не би појели гладни орлови, који би долетали из суседне Румуније. Да би отерала грабљивице, моја српска преводилица ударала је кутином по дну лонца. Правећи се да су се уплашили, орлови би се притајили у оближњем ораховом шумарку, и одатле помно вребали свој ручак — наредну поштанску пошиљку. Преостала је само компјутерска веза, на коју је одлазио онај сат, када су укључивали струју.

Наоколо је, како сам већ рекао, беснео рат. На нашој страни о њему су писане чудне ствари. Уморни од неправде — извештавала је једна репортажа — београдски писци предлажу да се у престоницу донесе огромна стаклена урна, и напуни костима свих Срба који су погинули на ратиштима, током целе своје крваве историје. Било је, према наводном саопштењу југословенске телевизије, и захтева да се регрутују вукодлаци. План је подразумевао дељење белог лука свим осталим саборцима, како би живи мртваци по мирису могли да их разликују од непријатеља. Ништа од овог нисам измислио, мада нисам могао ни да му нађем потврду. Доста је, мислим, већ и то, што је тако шта изговорено.

И поред тога, у овој искомпликованој земљи објављиване су моје књиге, подударујући се, што на Балкану и није тешко, са социјалним катаклизмама. Једна се, тако, појавила, баш у јеку револуције. Стицајем несрећних околности, штампарија је делила простор са археолошким музејом. Надирући ка пред-

седничкој палати, бунтовници су продрли и у њега. У рушилачком налету је, између осталог, нестао и келтски накит од злата. Прикривајући користољубље слободољубљем, маса је уједно демолирала и штампарију. С покличем „Доле Милошевићева пропаганда!” револуција је изгазила и моју већ сложену књигу. Звала се *Тама и тишина*.

Навикао сам на такав однос судбине и чак се помало и поносим, када ме бира за весника буре. Али другима од тога није лакше. Свестан своје слабости, дуго сам штедео Србију, и допутовао овамо тек када је оно најгоре већ прошло.

На аеродрому су успомену на недавна дешавања чували специјалци, обучени по менхетенској моди — у све црно. Из њиховог говора разумео сам само псовке. На излазу из хале висила је табла „Молимо затварајте врата”. Словенска сродност обрушила се на мене, као сусрет са заборављеним братом. Разумео сам значење речи, и чак извршио оно што су налагале, али ме је лагани семантички помак већ катапултирао у паралелни свет, где се све чинило сувише познатим, да би било стварно.

Тако се, у борби с кошмаром, по једва приметном фалширању детаља, досећаш да ти се то само приснило. Одавно ме већ не привлачи насиље над реалношћу. Груба уобразиља се сама од себе разоткрива, остајући без примеса загонетке. Стварност је гадљиво стреса са себе, без икакве штете по своју репутацију. Далеко теже се излази на крај с подметнутом ногом разума. Често ме пресеће та скривена хировитост живота. Понекад се испољава у некаквој упорној успомени, која понавља бесмислену епизоду што не води никуда. Понекад је то непознато лице које због нечега дублира оно које познајем. Понекад — као чичак досадна фраза или мотив који ми не силази с језика. Најчешће пак — непријатан тренутак када одједном, паралишуће јасно, као са стране, видим и себе, и своје послове, и неискрени ентузијазам са којим им се предајем. Тресући главом, као мачак кад скочи с балкона, успостављам уобичајену равнотежу, али пређашња збрка ме не оставља на миру, наводећи ме да стварност осумњичим за издају.

То ишчашење свести преживљавам сваки пут кад доспем у крајеве до те мере презасићене историјом, да се под њеним теретом стварност растаче, као метал под притиском.

Београд је, уз то, деловао као Москва пред крај перестројке. Од продавница највише је било оних с књигама, које се овде зову чудесном речју: „Књижара”. Још неразочаране у читање, Србе су занимали писци и желели су много тога да их питају. Мени је допала млада лепотица, која је спајала овде уобичајену нетрпељивост према Америци са одличним енглеским.

— Шта за вас значи историја? — започе она интервју.

— Science fiction — лупих ја, не стигавши да се замислим.

На томе се разговор за дуго зауставио. Овде је, наиме, историја увелико трајала, а тамо одакле сам дошао се, како је постало модерно сматрати, већ завршила.

Од свих мени познатих страних слависта руски најбоље говори професор с анегдотским именом Џон Браун.

— Шта вас је навело да одаберете ову професију? — питао сам га, као и сваког ко се занима за нас.

— Библиотека мојих родитеља — почео је он издалека — састојала се од књиге *Ризница светске књижевности* у једном не одвећ дебелом тому. Отац га је добио на лутрији на балу ватрогасаца. Код нас, у Илиноису, знало се тада за две разно-ноде: у јесен — лов, у пролеће — изложба нових марки аутомобила. Руси су бар имали историју...

— ...која је убила моје дедове: једног — Стаљин, другог — Хитлер — рекох с типичном надменошћу жртве, која одликује моје земљаке чим се поведе реч о историјским катаклизмама.

— Ето видите! — не разумеде професор. — А моји дедови су умрли природном смрћу, пошто никоме нису били потребни.

Чежња за историјом ретка је болест. У Америци се не среће чешће неголи слависти. Бодријар је чак тврдио да истинска историја, као и права вина, не трпи транспорт преко океана. То, ипак, зависи од маршруте, пошто историја и те како доспева до Америке, али оне Јужне.

Друга је ствар што је ми недовољно познајемо. Тек сам од перуанског туристичког водича, добродушне теткице с домаћичким зембиљем, сазнао да је њена земља водила пет граничних ратова са суседним Еквадором.

— И ко је победио? — ђаво ме натера да приупитам.

— 4:1 — рече она неубедљиво — или 3:2, али сигурно у нашу корист.

Није ни чудо што се магијски реализам родио у Јужној Америци, и што се није примио у Северној. Октавио Паз сматра да се Мексико од свог северног суседа највише разликује у укусу: „Американци — рекао је — воле крими-приче, а ми — чаробне бајке.”

Границу повлачи фантазија. Нема произвољних митова, они се не могу измислити, они израстају сами из тла нађубреног историјском уобразиљом. Једини критеријум истине јесте национална изворност маште.

На тај начин психоаналитичар анализира снове. Он, супротно очекивањима лаика, не може да лаже, јер о исправно-

сти тумачења најпозваније суди сам пацијент. Сан постаје прозрачан тек када (увек уз туђу помоћ) продремо у смисао дијалога који свест води са подсвешћу, на истинитом језику слика: духовни живот не зна за лаж.

То не значи да снови (као и национални митови) не лажу! Али то сазнајемо тек пошто се пробудимо; док сневамо, наш картезијански ум је дубоко зароњен у снове, и ми прихваћамо здраво за готово све што нам се прикаже.

На тај начин ми, наравно, сазнајемо више о себи него о околини, али то је већ универзална метафизичка препрека. Њу не можемо избећи простом променом жанра описа. Како је рекао један историчар, „наша професија личи на фотографију, она увек vara”. Макар и зато што снимак има оквир.

Па ипак волим историју. Увек је тако различита. Једна се може приповедати на манир Николаја Карамзина, друга преносити на платно кистом Василија Сурикова, трећа снимати филмском камером, као што то чини Алексеј Герман. Моја пак историја може да се одгледа као сан — кроз смех, сузе или чежњу.

Јава без снова чини живот непотпуним, као код андроида, лишавајући га дубине оностраног. Географија без историје претвара се у туризам: премештање без преобличавања, кретање без трансформације.

Нема крошње без корена. А њему је потребно тло. Свако укореневање је историјски сан о отаџбини. Обично — страшан. Управо стога више волим да гледам *иуђе* снове. Свестан последица, немам ни најмање поверења у тло са којим сам везан крвљу, језиком, па чак и писмом. Зазирем од праруске суманутости, плашим се од прајеврејске срчаности а Срби ме не остављају равнодушним већ и стога што понекад пишу ћирилицом.

Амбивалентност мог статуса у Београду била је условљена занимљивом околношћу — долазио сам одједном из две земље, према којима је однос био дијаметрално супротан. Што је и разумљиво — на тргу су се још димиле рушевине унакаженог Генералштаба, тако „вешто” расположеног америчким бомбама да на околним дипломатским резиденцијама нису ни прозори били разбијени. Правећи се да не примећујемо руине, које су финансиране и мојим пореским доларима, пријатељски смо разговарали са домаћинима, на енглеском, али о Русији. принуђен да прихватим двосмисленост ситуације, осећао сам се као чувени двоглави орао, за чије наследнике смо се сви овде издавали.

Први ме је на то подсетио Милорад Павић.

— У новинама пишу — рекох, скупивши храброст — да сте ви последњи комуниста.

— Не, ја сам последњи Византинац — нејасно ми је објаснио Павић и повео на представу према његовом *Хазарском речнику*.

Позориште у престоници разореној ратом и тиранијом зрачило је штедром раскоши. Представљало је многоспратни метални кратер конструисан специјално за потребе представе. Из худе вреће обешене о небо, на голу арену непрестано је цурио песак, неизбројив као време. Борећи се са њим, представа је развијала мит о умирућем народу. Примајући се на неплодном песковитом тлу, мит се гранао, попут Павићеве прозе, и, обавијајући лименку театра, уверавао гледаоце у оправданост свих жртава.

Срећан што не разумем ни речи, помно сам (по обичају — са стране) пратио игру мишићавих мушких тела, разодевних жена и истимарених коња. На сцену се, међу глумце, убаццо чак и један Американац. Он је, наравно, глумио ђавола.

Мало касније смо се и упознали, на пријему, где је паковао у салвете мајуншне дипломатске сендвиче за трупу која се нагладовала по гостовањима.

— Дивљи Исток — усхићено рече, спреман да у мени види, као и сви остали, релативног земљака. — Енглески говорим само на сцени, где ме ионако нико не би разумео, а на овдашњем језику сам научио једну једину реч: „Живели!”

— На здравље! — радо се одазвах, и ми спустисмо, вешто зауставивши дисање, по чашицу 60% ракије. Већ сам био стекао искуство да гори модрим плинским пламеном и да је исто тако опасна за унутрашњу примену.

Као и све америчке екс-патриоте, и овог Јенкија је у Стари свет донео историјски вихор од којег су побегли његови преци.

А дешава се да и наши јуре за историјом.

— Од повратника — рече ми један Рус, бивши израелски писац — већ може да се сакупи читав град. Требало би га назвати — замишљено додаде — Мудоград.

Нисам ни њему противуречио.

Њујорк, јануар 2006

Прозор у Евроју

У детињству сам видео трактор направљен од ћилибара. Чинило се као да је унутар плода кајсије закључана светлост још младог сунца.

— Море нас је — почео је Марис — увело у историју. Оно избацује ћилибар на обалу. Балти су њиме грејали колибе — ћилибар гори споро, као крзно. Грци су га ценили више од злата...

— Балтија — нисам издржао — стоји на путу од Варјага према Грцима.

— У ствари, ми и јесмо Варјази — сложио се Марис. — Плеће Курша бавило се гусарењем. Постављали су лажне светионике, плачкали бродове, тражили откуп. За морнара — џак соли, пошто је наше море прилично неслано. Одсецали су ноге са лешева и закопавали их у дине. Када би се месо осушило, чизме су се саме скидале. Временом су се Курши помешали са осталима — осим Лива. Они до данас живе дуж обале. Након рата — без икаквог повода — у Сибир је протерано 10 хиљада Лива. Данас их нема више од десетак. Недавно је умро њихов последњи краљ. Узгред, Ливи су нас научили да дими-мо јегуље.

— Цареви — обрадовах се.

— Па да — продужи Марис — само поприличне стипсе. Немачки витезови су их наговорили да приме хришћанство, али чим је од новообраћеника затражена десетина, они скочише у Даугаву, да сперу крштење. То смо сви ми често чинили, па се плашим да смо остали пагани.

— Знам како је — сложих се. — Као агностику увек ми се чинило разумнијим да једног непојмљивог Бога уситнимо на миријаде разумљивих. Гребеншчиков је, на пример, измислио бога паркинга и бога тулума.

— А нама је добар и пагански зверињак. Поштујемо животиње. Када домаћин умре, то деликатно саопштавамо његовој стоци (укључујући и пчеле — да се не разлете). Душа, као што сигурно знаш, не умире заједно с телом, већ се сели — у лептира, или миша, или у змију, а понекад и у жабу. Они најбољи од нас после смрти постају храстови. Летонци их сматрају својим тотемом. Храстово лишће се држи као да је заковано. За време непогоде, храстови примају удар на себе, спасавајући летину од пожара. На прилазима насељу они — заједно са сеоском црквом — први поздрављају путника.

Загледах се мало боље, па и ја заволах храстове. У њиховој барокној архитектури поглед баш лако залута. Уместо уобичајеног лутеранског ветроказа-петлића, на врху се шепуре роде, често и целе њихове породице. Вратиле су се када је окончана совјетска власт. Сада их овде има више него трактора — и сељака.

Тренутно је и цела земља, наиме, таква: пространа, пуста, беспослена. Летонија делује као новорођена — тек учи да буде држава. Није ни чудо што, уживајући у првим корацима, свима стаје на жуљеве, правећи се важна. Додуше, многи данас тако живе. Ступили смо у епоху декоративних држава. На путу у заједничку будућност, глобализација је пробудила апетит историје према средњовековној расцепканости. Старе државе се распадају, издвајајући из себе неке још старије области, које обнављају своју државност чак и онда када је нису никада ни имале. Сада је посвуда модерно бити одвојен: не Француз већ Бретонац, не Британац већ Шкот, не Шпанац већ Каталонац. Безлични ток прогреса чини нас до те мере сличнима, да и државе и народи траже уточиште, заривајући се у тле — што ближе коренима.

У свету где терор и екологија, банке и Интернет, тржни центри и супермаркети, бестселери и блокбастери анулирају суверенитет, аутономија постаје поетски идеал, културолошка конструкција и историјска фантазија.

— Историја је — сложио се Марис — наш Холивуд: фабрика илузија, државна индустрија, која производи лажно колективно сећање, на коме почива држава. Она, сагласно Хегелу, представља форму народне душе.

— А шта се дешава — упитих — када их има две?

— Не знам — поштено одговори Марис — ја ниједну ни сам видео.

Нисам ни ја, али у мени, сваки пут кад допутујем у крај где сам одрастао, нешто затрепери. Можда је у питању карактеристична киша, вероватно обриси локви, по свој прилици — облаци, који овој пљоснатој земљи замењују Хималаје.

Навраћајући овамо, осећам се као да сам већ умро: срећем све оне које сам познавао, волео и заборавио. Једна од њих била је и упадљива дама, са којом сам седео у истој клупи.

— Рајка? Јездакова?

— Па да — потврдила је, мада се она прва у њој није могла распознати, а ни друга већ одавно није била.

И тако у свему. Родни град је обилато укључио моју историју у своју. У пионире су ме, рецимо, примили у чувеној Барутани. После сам сазнао да се будући идеолог нацизма Алфред Розенберг својевремено обогатио продајом голубијег измета из овог, тада празног, бастиона.

Не знајући шта да ради са вишком историје, пређашња власт ју је третирао као секундарну сировину и користила је противно намени. У моје време ришки је замак исто био дворца, али не председнички, већ оних истих пионира, из којих сам убрзо искључен.

Па ипак, док смо живели заједно, Рига нам је, као и Оде-са, служила за прозор у Европу. Али ово није била та Европа: Ханза, црвена опека, сињи Балтик. Уместо средоземне цивилизације са њеним проницљивим, обешечајким погледом, ово је била цивилизација пива, с оловним очима занатлија, попут оних са слика Холбајна и Дирера.

Живећи овде, упознао сам туђу историју. Нисам је научио, већ упио у себе, да би се накупила у наборима душе, као пливање у мишићима тела. Избегавајући језик, у коме се честито нисам ни разабрао, историја (обична, банална, европејска) користила је најмасовнију од свих уметности — архитектуру. Отуда сам одувек сматрао најнормалнијим уличице на лакат, које коче напредовање непријатеља и погледа. (Тек под старост сам схватио, да се оним најбољим у животу треба бавити полако.) Помирљиво грађевинарство пургера свакој правој линији ставља клипове у точак. Стога се овде најбоље саобраћа или на коњу или сјашивши. У Риги нема калдрме коју нисам гланцао, па ипак нисам исцрпео њене улице. Све оне воде до катедралног храма са надалеко чувеним оргуљама. Оргуљаш се уопште не види од свих оних цеви, а чак и када излази да се поклони, овације (гест музичара) припадају инструменту.

Стара Рига заузима један километар квадратни. Исто колико и стари Јерусалим. И то је много, пошто историја сажимањем намеће простору своју меру. Он је дубок, као манастирски палимпсест, кривудава, као Шекспирова метафора, богат као полифонија Баха и тесан, као ушна шкољка.

Схватио сам да сам одрастао у Европи тек кад сам се преселио у Америку. Моји пријатељи су то открили не напуштајући кућни праг. Рига је, по мом уверењу, једини руски град Европе, мада ће се са овим тешко сложити сви њени житељи — и Руси, и Летонци.

На царини, спребивши се за сусрет са домовином која ме је изневерила, поздравио сам се по домаћи:

— Свеики!

— Здраво, ако се не шалиш — осмехнувши се одговорио ми је цариник-плавушан, овлаш вирнувши у мој пасош.

Боље погледавши, и ја сам разабрао на његовој униформи боје блата, која ме је подсетила на Први светски рат, нашивак с презименом: „Пономарев”.

— Ето тако — говори Марис — уз помоћ слова „с”, Руси постају ако не Летонци онда држављани Летоније. Брзо, лако и бескрвно, па то бар није обрезивање.

— Далеко било — несигурно рекох, наслушавши се свега.

Ради се о томе да домовина, како ми се чини, подсећа на фудбалски клуб: везан си за њу јер си за њу навијао. У Риги су, истина, више волели хокеј. Тихоновљев „Динамо” беше наш Давид који је периодично побеђивао Голијата из ЦСКА. Када се то дешавало, у граду није било ни Хелена ни Јудеја. Сада их има.

Обревши се у непредвиђеној будућности, руска историја је такође кренула унатрашке — расцепканост, локализам, испарчаност. Распавши се на области и округе, домаћа култура је остала „без државне заштите, као корњача без оклопа” (Иљин). Сада јој предстоји да покаже на шта је способна — за цабе, као у Самиздату. Тренутно јој се не жури. У ришким новинама за Русе појавила су се чак четири недељна подлистка одједном. Уредник их поносно распростире по столу — о врту, храни и моди, плус — „Лагане мисли за воланом”.

Друштвена мисао је опет постала дисидентска. Незадовољни се љуте, и збијају редове. Тек кад сам се нашао међу њима, осетио сам се најзад као код куће. Нова власт овде успешно игра улогу старе. О њој се суди, баш као о Брежњеву, само не у кухињама, него наглас — преко радија и у новинама.

Летонци заузврат боду очи старим теретним вагоном. Стоји на железничкој станици „Торњакалнс” — одавде до центра нема више од двадесетак минута. У лето 1940. године, када још нико није знао шта да очекује од придошлица, у вагон су затворили најопасније непријатеље народа — учитеље, свештенике, глумце. Пет дана, док је вагон стајао на споредном колосеку, тим људима нису давали ни да једу ни да пију. А после их нико више није видео. Поред меморијалног вагона стоји гранитна стена с летонским стиховима и, како је овде обичај, свежим цвећем. Руси, пролазећи мимо вагона, окрећу главу.

Разумљиво је да међу нашим компатриотама није много популаран ни нови музеј окупације, који је умесно смештен у музеј црвене гарде. Стрепећи да ми нико неће веровати, чак сам сачувао бесплатну улазницу, мада нисам био први рускојезични посетилац. Први, додуше, и није прешао праг. Препречивши улаз, ветеран у испегланом летњем оделу, с потмулим бесом излагао је:

— Године хиљаду деветсто тридесет и девете...

Девојка водич је црвенела, не разумевши ни реч. Била је то америчка Летонка, која је допутовала кући на ферије, да научи матерњи језик. Почео сам да преводим, али сам брзо изгубио нит разговора и, шмугнувши у мрак сале, препустио конфликт на вољу судбине. Музеј, налик на оне посвећене жртвама холокауста, подстиче осећања, претварајући чињенице у емоционално искуство. Средишња поставка, у стилу театрали-

зованих ужаса, представљала је сибирску бараку прогнаника: жмирави фењер, убоги кров, неостругане даске на ногарама.

Руси, како рекох, не залазе овамо, сматрајући музеј за пресну лаж.

— Размисли — објашњавали су ми — ко ће робијашима да прави лежајево? Добра је и гола земља.

Нисам противуречио закључцима, али су ме поражавале њихове историјске претпоставке. Овдашњи Руси стоје пред избором: идентификовати се или са целатима или са жртвама, скупа с Летонцима.

— По мом мишљењу то и није неки избор — изнео сам своје мишљење пред школским другом, с којим сам некада у сласт бежао с часова.

— И по мом такође — тужно рече он — али то је зато што смо ти и ја безродни космополити.

— Па ипак — нисам се предавао — реци поштено: у Летонији не воле Русе?

— Више од свих Русе не воле Руси, како рече ваш Јавлински.

— Наш? — зачудио сам се.

— Па наш није.

И био је у праву јер се у његовој земљи географија променила више од историје. Данас је теже доспети из Риге у Москву него у Париз: треба вам и виза, и карте су скупље, и смисла је мање. Али и не мора се никуда путовати — Европа ће сама да дође овамо, баш као она четири варјашка аутоматичара што патролирају дуж свеже границе.

— Баш као у „Александру Невском” — уздише ташта.

Њујорк, фебруар 2006

Отац

Пет година је надживео совјетску власт.

Петољетка — што би рекао рекао он, који се ни у Америци није одвајао од завичајне стварности. А завичај је за њега био СССР.

Живећи у тој држави, правили смо се да је нема, и никада је нисмо називали по имену. Сада, када ниједно од њих није живо, размишљам о томе, како се испоставило да су нераздвојни.

Отац је мрзео совјетску власт, а дуговао јој је како за оно лоше тако и за оно добро у животу. У то да разлучи једно од другог, утрошио је читаву старост.

Обично држава живи дуже од човека, али када ипак умре пре њега, чини се као да је Клио начинила омашку. Отац у то, наравно, није веровао. И добро је урадио, јер му живот није прошао непримећено. Није стао на свих 900 страна мемоара, започетих описом родне улицице на кијевском Јеврејском базару, које је отац насловио (не први, а како се испоставило чак не ни други) *Mein Kampf*.

Он се одиста увек борио против околности и побеђивао их путем пристодушнoг егоизма, неукротиве љубави према животу и грађанске непослушности. Војник невидљивог фронта, отац је пола века провео у борби са државом, коју је научио да воли тек у старе дане. Одбијајући да оно преживљено сматра историјском грешком, никако није могао да призна смрт државе од које никада није очекивао ништа добро.

Могуће да је и ту био у праву. Код једног московског филозофа сам прочитао (пре но што сам због дубокомислености књигу поклонико Пахомову, коју је он испустио у боршч) мисао која ме је потресла:

— Веле — писао је аутор — да је СССР умро. Којешта, подсвест је бесмртна!

Отац је био слика и прилика те подсвести: одавале су га реакције. Не проживевши ни дана без високе политике, увек је знао шта треба да раде — они други.

Ако у подсвести видимо нерастворљиви остатак историје, она је та која нас и чини сличне једне другима. Поготово у емиграцији, одакле је много једноставније обухватити погледом прошлост и пронаћи је на мапи. Њена дводимензионална пространства хипнотишу, и то не само нас (судећи по оном што су рекли специјално анкетирани Канађани, чија земља такође обухвата поприличан део глобуса). На оца је мапа имала трауматично дејство: патио је кад би се мењала.

Као ротква своју леју, волим крај у којем сам одрастао. Отац је исповедао широкоформатни, географски патриотизам — попут птице селице. А волео је и да путује. О Западу је маштао као муслиман о рају а Јевреј — о месији. Делећи ту машту са целом домовином, отац се никад није замислио над оним, шта га тамо чека: Запад је био наш Еверест.

— Доста што постоји — одговорио је Едмонд Хилари, када су га питали зашто стреми ка томе.

Оцу је, ипак, на ту страну пут био затворен. Чак и онда када се сагласио да Западом сматра Југославију, док је њоме управљао Тито, мало пре тога назван „крвавим псом”.

Скрасивши се на најзападнијој периферији своје државе, отац је летео куд год су га пуштали. А из Риге су, у ствари, сви путеви водили на Исток.

Професор цивилне авијације, посетио је сваки аеродром у земљи. Познавао је Магадан и Кушку. Са оцем се није могло играти држава и градова. При том је памтио како се добро јело у сваком од њих. Искусни грађанин своје опасне домовине, отац се свугде осећао као код куће.

Једна шестина земљине кугле лежала је пред њим као глатки прекривач без иједног набора.

— Совјетска власт може постојати само у изоморфном простору — говорио је отац, наводећи пример доступан ђаку-прваку:

— Питагорине гаће су са свих страна једнаке.

Оцу је заиста све било свеједно. Он је искрено веровао да је васцели совјетски народ повезан моћним антисовјетским емоцијама. Прокљувивши девијантну природу режима, отац је разумео све његове накарадности и користио се њима. Идеал му је, наравно, био Остап Бендер. Још и због тога што су у живот крочили истовремено.

„У петак 15. априла 1927. године” — волео је отац да понавља сам почетак *12 сџолицца*, где се помиње дан његовог рођења.

Отац се исто тако није плашио келнера, собара и хотелских администратора. Умео је да ласка, да прида себи важност, да тутне где треба мито и изнађе заједнички језик са милиционерима и колхозницима.

Умео је да раздваја људе од принципа, које, као ванпартијац, никада није ни имао. Свестан да се власт најпре обрачунава са својима, отац је и мени забранио да ступим у комсомол, што нас није уништило али ни спасло. Под совјетском влашћу није било добитника, пошто је она и саму себе проиграла.

Историја је три пута из темеља уништавала очев живот. Као у некој бајци, укључујући и срећан крај, јер је умро у свом кревету, читајући оног истог Иљфа и Петрова (*Једносџрајну Америку*).

Први пут су му свет срушили Немци. У евакуацију је пошао са Циганима, могао је, баш као и ја у детињству, сасвим да прође као један од њих. На пут је понео, с обзиром на околности, *Рајн и мир*. Класика није изневерила 14-годишњака: у циганском табору ретко ко чита Толстоја, задивљени пролазници удељивали су му шта су могли.

Други пут је било сложеније. У Рјазању је отац монтирао прве авио-локаторе. Сматрајући то гаранцијом мира, радио је седам дана у недељи и одлазио по плату са актенташном. Први је у граду купио *Победу*, до тридесете досегао плафон и срушио се назад. Узевши Хрушчовљев пример и он се изјаснио поводом култа личности.

У Ригу смо се преселили зато што је тамо било камина и димничара у мундирима као из Андерсена. Почевши од политичке нуле, отац је поново доспео до ње, пошто су га избацили из Института када му је блиски пријатељ остао у Енглеској. После двадесет година, до Америке је чудом доспео стенограм злехуде седнице. Из њега се испоставило да се отац понео крајње коректно. Било је то утолико чудније, што је мене учио по Епикуру:

„Живи неприметно” — цитирао је, и одмах и превео зарад веће убедљивости — „Главна је не падати у очи.”

Наравно, ни мене ни себе није успео у то да убеди, али није постао ни дисидент. Био је, као и сви у тој закучастој земљи, намћораста совјетски грађанин. Савршено свестан ко је за све крив, није дозволио режиму да му квари живот, а када се то ипак догађало, реаговао је као поларни истраживач — очекивао је пролеће, бавећи се нечим занимљивим. Оставши без посла, научио је да укоричује у књиге завереничку литературу, ишчупану из часописа периода одмрзавања.

Ради се о томе да је, с очајничком непромишљеношћу, отац више од свега жудео за слободом, видећи је као могућност да се чита забрањена литература. Свеједно шта: Троцки, *Плејбој*, Авторханов. Научио је енглески да би се претплатио на новине непостојећих британских комуниста *Daily Worker* (за време прашког пролећа тамо су штампали Дупчека).

Цензура је давала смисао његовом постојању. Хоби му је био да је изигра. Ја сам, у ствари, зато и одрастао на добрим књигама, јер их је било тешко набавити. Видећи у књигама фетиш слободе, отац се према њима односио као Бродски, који је једном јавно прорекао да ће се руски живот заувек променити када у Русији објаве *Иској* Платонова. И Солжењицин је тако мислио, али у себи и о себи.

За разлику од обојице отац је, опростивши Путину, признао да су се ипак десиле неке промене.

— За Русију је карактеристично — објаснио ми је — да нико не може да буде злопамтило.

— Мислиш, када живи на Лонг Ајленду — пецкао сам га безуспешно, јер је отац искрено држао страну држави, и био љут на Летонце, Украјинце, чак и Јевреје. Сматрајући Стаљина зликовцем, Хрушчова будалом, Брежњева ништаријом а Јелцина пијаницом, неочекивано је заволео садашњег председника, у нади да ће овај свима показати, да ће постати нови Калита и да ће вратити географској карти раније обресе. Гледајући уназад, очеви неспоразуми са режимом губили су некадашњу оштрину и важност. Можда је отац осећао да је значај његове

судбине и личности пропорционалан размерама државе које је тако желео да се ратосиља.

Магловито сам осећао да је еволуција духа повезана са узрастом тела. Како су пролазиле године, губио је не толико бес, колико смисленост, ону онтолошку основу, без које је тешко доживети вече. Понављајући се и гасећи, живот на самрти захтевао је инјекције историје. Старећи, отац се, ни сам не примећујући, трудио да компензује сопствену немоћ туђом снагом. Оцу је недостајало домовине — у еполетама, чизмама, са ракетама. То не значи да је подржавао комунисте, а поготово не Лимонова; више је био за Александра Трећег, који је такође сматрао да Русија на целом свету има два савезника — своју армију и флоту. Отац, наравно, није желео рат. Желео је да сви знају своје место и да воде о њему рачуна чак и у растуреној империји. Носталгија за страхом и величином испуњавала му је све исцрпљенију душу. Гледао је московску телевизију, пратио наступе државника, критиковао „Јаблоко”, бранио Јањуковича, навијао за Буша и спорио се са мном око свега наведеног.

— Шта би се догодило — на језуитски начин сам га испитивао — да су Американци дошли да ослобађају Совјетски Савез од Брежњева, као Ирак од Хусеина?

— Борили бисмо се до последње капи крви.

— Ко — ми?

— Добро питање — замислио се отац, али је брзо нашао решење — Наши! Јер се Американцима и тако фућка на све.

У старости је отац постао ватрени патриота обе државе које су му поделиле живот. Када би њихови интереси долазили у колизију, није осећао ни најмању нелагоду. Као, уосталом, ни ја, али само зато што истрајавам у неповерењу и према старој и према „новој” домовини, сагласно чудном, али прихваћеном изразу емигрантских гласила.

А пре смо се он и ја чак и дружили. Поготово након што ми је на дан пунолетства власт подарила право гласа, а отац — портфељ с изгравираном таблицом „На дан полне зрелости”.

Да се свађамо почели смо тек у Америци. Не тврдим да нисам претерао када сам предлагао да се свако ко је живео у време Стаљина декретом лиши изборних права.

— Тоталитарни режим талочи се у души као стронцијум у костима — сматрао сам ја.

А отац је мене сматрао идиотом.

У Америци су његове политичке погледе најчешће делили „реднеки”. Тако овде зову оне што су спремни да одложе сваки посао, да би посматрали како се мења точак на туђем аутомобилу.

— Цвет народа — одговарао је отац на мој сарказам.

— Али не твог!

— Штета — одбрусио би, заговарајући њихове начине решавања сложених међународних сукоба:

— Nuke them!

То се дешава с нашим светом. Поготово у Израелу, где ми је пар познаника из редова интелектуалаца објаснио излишност преговора.

— Палестинце — тврдила је жена — може да доведе у ред само атомска бомба.

— Водонична, мила — жустро је исправио муж.

Седели смо за трпезаријским столом у њиховом по московски удобном јерусалимском стану. Прозори су гледали на уредан мали сквер, са спуштеном рампом. Одмах иза ње почињала је она иста безнадежна Палестина, на коју су предлагали да се баци бомба...

Ех, шта се ту може, и ја сам исти такав: совјетски човек већ друге — посмртне — генерације.

— Знаш — уморан од прегањања са мношвом, рекао је отац — узалуд смо мислили да смо ми живели у СССР-у, то заправо СССР живи у нама.

Отац је умро пре четрдесет дана, али из *Совјетске енциклопедије* нисам могао сазнати како да му одржимо помен. Добро је што имам Брокхауза и Ефрона од пре револуције.

Њујорк, март 2006

Крв и ило

Добро се сећам своје прабабе. Била је то енергична, висока жена моћног гласа, са хаљинама на цветиће, није била образована, никада није службовала и никоме није попуштала, укључујући и сопствену већ одраслу децу. Не само ја — и остали су је се бојали и слушали је. Отприлике тако сам замишљао Кабаниху. Можда и зато, што нам је већ скоро стогодишња Матрјона Ивановна дошла у госте баш кад смо имали Островског за школску лектуру. Знала је да чита, додуше, само писма рођака, у штампаним текстовима није се сналазила. Причајући о њој, показујем на карти Луганске области село Михајловка, где је одрасла у породици сељака-кметова. Словенска половина мојих коренова, међутим, само још више истиче ону семитску.

— Јевреј је — говорио је Сартр — свако кога сматрају таквим.

А мој је нос повијен, коса коврцава и (беше) црна. Што се тиче презимена, оно ни на шта не личи, тачније — личи.

У ствари, од њега је све и почело. Нико од нас није знао ни шта оно значи ни како смо га добили. Сећам се, једном су нас пријатељи претплатили на вилњуски дечји часопис *Генис*, што на литванском значи детлић, али то објашњава само поменути нос.

Некакву својту сам, ипак, нашао у Америци, истина Јужној. У Њујорку се изненада појавила црнопута дама с мојим презименом. На пикантној мешавини португалског и украјинског, објаснила ми је да у Рио де Жанеиру Гениса има пола гробља. И мени су тамо обећали место, али сам то занемарио, пошто сам се већ договорио са оближњим крематоријумом.

На томе би се све и завршило, да није рабина са Интернета. Они су ми објаснили да наше презиме потиче од имена Енох. А оно се појављује већ у четвртој глави Књиге постања: Адамов унук, Каинов првенац, његовим именом назван је први град на Земљи. Према другим изворима, Енох је изумео писменост и жив се узнео на небеса. Поносан на епоним, разведрио сам се: довољно је да се потпишем, па да се вратим у праскозорје историје, коју су у то време чиниле тек три генерације грешника.

Да будем искрен, допало ми се што не трагам за својим презименом у телефонском именику, већ у Библији, иако према тој велештованој књизи имам понешто сложен однос. У њој се све чини тако значајним, да је сваки, а поготово неразумљиви редак, као створен за епиграф. Борхеса је то доводило до усхићења. Не кријући завист, чудило се довитљивости Јевреја, који су се досетили да најбољи део своје књижевности прогласе светим. (Нешто слично догодило се и са руском класиком, мада, најновије, у њу верују само онда када је виде на ТВ екрану.)

Одгонетнувши тајну свог порекла, одлучио сам да се снађем и у преосталој историји, те сам се обратио миту „крви и тла”. Претпоставивши романтични патос просветитељском, добро сам утудио да се механичка цивилизација прави, док органска култура расте — из тла, заливеденог крвљу. Ја лично више волим мастило, па чак и крвавицу код нас једе само мачка. Али, суочен са непорецивим чињеницама, помно сам ослушнуо глас крви која је собом пошкропила мој родослов.

Како је, међутим, крв ћутала као заливена, одлучио сам да се распитам код тла.

У Израелу, као и свугде где сам био — и где ћу бити — све ми се допало а ништа ми се није учинило блиским. Запад је личио на Запад, Исток на Исток, наши — на себе, а егзо-

тични беху Јевреји, посебно један од њих. Нисам скидао очи с њега, пошто их он није отварао.

Срели смо се на базару који заузима онај део старог Јерусалима, што су га граду оставиле три религије које седе једна другој на глави. Није му било лако да се пробија кроз густу масу народа, равномерно подељеног на туристе и војнике. Налећући на људе, спотичући се о животиње, закачињући тезге и до крви се ударајући о уличне зидове, лагано и неумољиво ишао је пут храма — жмурећи. Прво сам га држао за слепца, али, погледавши мало боље, схватио сам да има очи, али неће њима да се користи.

— Фарисеј, некорисни фосил, фанатик, нешто попут талибана — безвољно ми је објаснио мој прогресивни водич — у Јеванђељу их често називају „слепима”.

— Мислио сам да је то метафора.

— Код нас, на Светој земљи, све је буквално. Ено је, рецимо, Гејена, истина, још неогњена.

Неугледни јарак иза зида тврђаве занимао ме је далеко мање него успутни фарисеј. Ренан пише да су, ругајући се разметљивом праведништву, Јевреји такве називали „кицаи” — „са окрвављеним челом”. Чело фарисејима никада не зараста јер, плашећи се да не поклекну пред женским саблазнима, свуда иду затворених очију — у сваком случају од Христовог рођења.

Ценећи одузимање не мање од сабирања, већ одавно слутим да ограничавајући видик можемо више да сазнамо о њему неголи размицањем оквира. Када нам околиш не смета, једноставније је да у њему разазнамо оно темељно, непроменљиво, вечно, а то значи идеално. Платон је тврдио да тако нешто можемо видети само унутрашњим погледом. И то оправдава оне који живе жмурећи. Сматрајући истинском само свештену историју, они су се настанили унутар календара, где се одвија смена обичних дана и благодана. Блаженство садашњости обожује прошлост и поништава будућност.

— Ако волим Бога — рече праведник — шта ће ми будуће царство?

Њему је и у овом било толико добро да га је светост — како вели предање — „одизала за длан изнад свега, и срећа га није ни за трен напуштала”.

Видео сам их под лименом стрехом Зида плача. Клатећи се и клањајући се, једва се, рекло би се, суздржавају да, од потиснуте радости, не почну да играју, подражавајући цара Да-вида који је, како је познато „поскакивао пред Господом”.

Код Јевреја је молитва завидно бучна ствар, поготово ако је се лаћају хасиди, који се моле боље од свих. У суштини, они

ништа друго и не раде, па чак ни војску не служе. Због тога их у Израелу баш и не воле. Разумљиво. Створивши витешку државу, сабри више од универзитетске дипломе цене армијске везе. А хасиде занима само веза са Богом. Нама се она пак чини бежичном и једностраном.

— Доста је и то — тешио ме је филозоф — што се можемо обраћати Богу, и то не персирајући Га.

Увек се сетим тога када видим како усамљени човек, идући улицом, виче, плаче или се смеје у своју слушалицу мобилног телефона. Сваки пут ми се чини да се он то моли, пошто ми не чујемо одговор.

Хасиди рачунају на њега — па га и добијају. И што је важно — не увек.

— Ако Бог — цитирају ми речи мудраца — даје све за шта га моле, таквом несебичношћу Он лишава човека слободе избора: у таквог Бога немогуће је не веровати.

— А у нашег је могуће? — упитих нетактично.

— За тебе — јесте — гадљиво ми одговори хасид, с којим сам некада учио у ришкој школи, али сасвим различите ствари.

То се испоставило већ у Бруклину, где ме је унајмио да редигујем месију. За таквог су сматрали Шнеерсона, вођу њујоршке секте љубавича. Када је умро, многи хасиди нису дошли на посао, сматрајући да је узалудно радити уочи Страшног суда.

Авај, и у тог месију ми је било тешко да поверујем. Сви знају да нико није пророк у свом селу, а оно нам је било заједничко: Рабин је завршио Лењинградски бродоградилнишанин. То сам прочитао у његовим мемоарима, чије руско издање је требало да припремим за штампу. Посао није био тежак, пошто није било дозвољено мењање ни једне једине речи. Ограничио сам се, из чистог слободољубља, на додавање неколиких знакова интерпункције, али и њих су сматрали сувишним.

— Ма колико да је јеврејска историја дугачка — рекао је један познати научник — на несрећу њених протагониста, у њој недостаје поглавље о глупим Јеврејима.

Имао сам жељу да га сам напишем, али сам схватио да оно неће изменити општеприхваћену тачку гледишта, коју ми је изложио Пељевин:

— Неука светина — високоумно је расуђивао он над будистичком шницлом од сојиног сира — Јеврејима приписује улогу тоталног Разума, који је у стању да поништи случајност и преусмери хаос.

— Чуо сам за то — рекох. — Завера сионских мудраца.

Далеко од њих, био сам сведок само позитивног антисемитизма.

Сви његови заговорници правдају се тиме да имају пријатеље — Јевреје. Ја управо и представљам онога са којим се они друже. Пахомов ме је, у сваком случају, пригрлио, у нади да ће одгонетнути тајну која га мучи.

— Бог је створио Јевреје — понавља он — да се човек не би заносио већ замислио.

Не могу да му помогнем, јер ми та тајна није позната, не осећам је у себи и не могу ни да је поделим са никим. То вам је као са женама. Мушкарци им вековима приписују фаталну тајанственост, а оне се, не знајући шта да кажу на то, само осмехују, ћутке и загонетно.

Додуше, баш Јевреји некако ретко ћуте.

У Израелу сам упитао једног мештанина, зашто се ту нико не одваја од телефона.

— Волимо да попричамо.

— Преко телефона?

— Како испадне.

Мартин Бубер је Јевреје, објашњавајући њихову љубав према звуку (од сплетке до виолине), назвао „народом слуха”.

— Грци су — говорио је — своје богове гледали, а Јудејци су са Њим — само разговарали.

Навикнути на разговор са вишим од себе, Јевреји су спремни да објасне сваку Његову реч. Склон сам да мислим да је тако настала професија критичара.

— Не узнемиравајте се, радо ћемо вас прихватити у руску културу — тешио ме је један московски писац, не сумњајући у то да има право расподеле.

Таква предусретљивост, како је тачно написао Вењичка Јерофејев, омогућује Јеврејима да се осећају „као у утроби маћехе”. Један парадокс рађа други, дозвољавајући да се буде и унутра и споља. Због тога је, ако смем да кажем, свима корисно да буду закратко Јевреји. Ко је у мањини, тај је већ елита. Помало стран, помало различит — игра етничких нијанси усложњава карактер, уводећи алтернативу или макар њену илузију. Избор се чини осмишљеним и слободним: ти си тај који бира културу а не она тебе. Ишчупан из традиције, као зуб из вилице, бесплатно добијаш наук егзистенцијалног хира.

Баш зато Борхес се и није радовао држави Израел.

— Наши саплеменици — говорио је — постаће као сви остали, ако све туђе државе замене једном својом.

Најчешће пак Јевреји воле ту домовину где им је било суђено да се роде, укључујући и Немачку. Што и није тако чудно ако се удубимо у историју: тектонско колено Израилџа било је најуспешније. Јевреји су створили најмузикалније немачке стихове, најоригиналнију немачку прозу и најбољу теорију рела-

тивитета. Чак је и гас „Циклон Б” изумео хемичар-Јеврејин (Фриц Хабер, који је 1918. добио Нобелову награду, синтетизовао га је у нади да Кајзеру донесе победу).

Треба рећи да ни у Америци Немачка није имала већих пријатеља од немачких Јевреја. Када је њујоршки новинар питао тек приспелог Ремарка, да ли чезне за напуштеном домовином, он је одговорио:

— Зашто бих? Па ја нисам Јеврејин.

Почетком XX века јеврејски љубитељи немачке поезије у Америци сакупили су новац за фонтану „Лорелај”. Сматрајући Хајнеа Јеврејином, Диселдорф је одбио да постави фонтану на свом тргу, мада се све дешавало много пре Хитлера. Одрешивши кесу, општина је пренела скулптуру у Њујорк, да би је поставила у Централ парку. Уто је избио Први светски рат, и градске власти су забраниле фонтану, одлучивши да је Хајне ипак Немац. Лорелај је отпремљена на периферију, где од тада и стоји — у Бронксу. Тамо сада уместо немачких Јевреја живе руски, али укус носталгије остао је исти:

*Све се измешало, слајкоџ ли бруја:
Русија, Лейџа, Лорелај.*

Април 2006

Превела с руског
Драгиња Рамадански